

ної легенди про Діву Марію, яка шукала свого сина Ісуса Христа (у щедрівці — Івана Хрестителя), переплетений із архаїчним сюжетом про світове дерево. “Вилізъ, Марію, на високу веру, / А на тій горі клен-дерево стоїть, / А с того клена крижи крижають, / Крижи крижають, церкву будують”. Віршова будова — 5+4, з розширенням складочислової будови 3+6, без рефрену. Під № 60 (с. 479) зафіксовано дитячу щедрівку “А в печі пирожки пекли” із с. Кривин Острозького повіту. Віршова будова щедрівки — 4+4.

Окремі елементи звичаїв та обрядів, яких дотримуються на щедрій вечір, П. Чубинський описав у третьому томі “Праць”. Ареал записів широкий — від південно-східних районів регіону (с. Махилинці Старокостянтинівського, м. Полонне Новоградволинського, с. Плоски Дубенського повітів) до північно-західних (с. Голоби Ковельського, с. Студениці Житомирського повітів). Ці відомості було перевидано окремою книгою — “Календар народних звичаїв та обрядів” [5].

Отже, тексти щедрівок, зібрані П. Чубинським на Волині, мають широкий спектр сюжетних мотивів, відзначаються багатством образів, варіативністю. Ритмоформули записаних текстів — переважно щедрівкового типу (4+4), без рефрену, з нестабільною складочисловою будовою, що тяжіє до ампліфікації (5+4). Деякі тексти записаних щедрівок мають віршову будову 5+5, 4+6, 5+4. Записи П. Чубинського є оригінальними зразками пісень зимової календарної обрядовості.

1 Веретовський І. Серійні видання українського фольклору (До 40-річчя книгодрукування в Україні) // Національна творчість та етнографія. — 1974. — № 2. — С. 30.

2 Чубинський П. Праці етнографічно-статистичної комісії в Західно-руський край. — 1978. — Т. 3.

3 Чубинський П. Мудрість віків // Від упорядників. — Т. 1. — С. 8.

4 Рабшанка І. Народження символу. Аспекти взаємодії обряду та обрядової поезії. — Бухарест, 1975. — С. 51.

5 Чубинський П. Календар народних звичаїв та обрядів. — К., 1993.

Святослав Пилипчук
(Львів)

ПАРЕМІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ П. ЧУБИНЬСЬКОГО

У другій пол. XIX ст. значного поступу зазнала українська фольклористична наука. Однією з галузей, що активно розвивалися, була пареміографія. Збірники М. Закревського (1860), М. Номиса (1864), В. Віслоцького (1873), П. Чубинського (1877), М. Комарова (1890) широко презентували багатий український паремійний фонд, засвідчили наукове зацікавлення жанром прислів'їв і приказок, пропонували нові принципи упорядкування і систематизації матеріалу. Визначним пареміографічним здобутком став збірник М. Номиса (Симонова) “Українські приказки, прислів'я і таке інше”. Праця стала результатом збирацької діяльності багатьох фольклористів (І. Дорошенко, Д. Каменецький, С. Ніс, П. Горобинський, Д. Лавріненко), проте найбільшу частину видання складає матеріал О. Марковича, який передав свої записи М. Симонову. Збірка М. Номиса стала своєрідним підсумком усіх попередніх досягнень у галузі, відзначалася великою кількістю залученого матеріалу (більш як 14 тис. зразків) та новим для української пареміографії принципом класифікації за темами. Незважаючи на намагання упорядника залучити зразки із усіх регіонів України, народне мудрослів'я багатьох місцевостей не було представлено у виданні 1864 р. Отже, основні зусилля послідовників М. Номиса були скеровані на висвітлення паремійної традиції тих регіонів, які не потрапили у поле збирацької діяльності кореспондентів видання або ж були представлені неповно. Зокрема, у збірнику “Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси” В. Віслоцький зосередив увагу на матеріалі із західноукраїнських земель. Носить регіональний характер також і студія П. Чубинського “Пословицы и загадки”, яка вийшла у другому випуску I тому “Трудов етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край”. У праці представлено головню прислівну традицію Поділля та Волині, відібрано лише оригінальні тексти, що відзначаються яскравою художністю та глибинною семантикою. П. Чубинський упорядкував збірник на основі записів А. Димінського та Г. Самиренка, дотримуючись чітких систематизаційних принципів, які висловив у невеликій передмові до видання. Спершу дослідник сумнівався у доречності публікації, оскільки, за його словами, “після видання п. Номисом, прекрасного по повноті й обробці, збірника малоруських прислів'їв і приказок, — будь-яке ін-

ше зібрання виглядає бідним”¹. Однак, зважаючи на значну кількість вперше зафіксованих зразків (це відзначив також М. Комаров), які органічно доповнюють скарбницю народного мудрого слова, П. Чубинський взявся за впорядкування збірника прислів'їв і приказок, який кількістю залучених зразків значно поступався праці М. Номиса. Пізніше І. Франко виступив на підтримку П. Чубинського, як і усіх інших упорядників малих паремійних колекцій, зазначивши, що “кожда нова збірочка, хочби яка мала і хочби як принагідно зроблена, дає обік річий відомих бодай кілька інтересних варіантів і бодай кілька нових, невідомих доси приповідок”². Саме цей аспект найточніше підтверджує наукову вартість незначних паремійних добірок, і працю секретаря Російського географічного товариства зокрема.

П. Чубинський, проаналізувавши паремійні тексти, висловив низку теоретичних спостережень над жанром. Дослідник відзначає потужний семантичний потенціал приповідкових одиниць, наголошує на тому, що “прислів'я... уясняють світогляд народу”³. Розглядаючи зразки жанру як матеріал для з'ясування основних світоглядних засад етносу, науковець лише підтверджує міркування попередників. Ще упорядник першого українського друкованого збірника “Малороссийские пословицы и поговорки, собранные ВНС” В. Смирницький відзначав, що “прислів'я і поговорки сильно виражають характер нації”⁴, цієї ж думки дотримувався Г. Лькевич, зазначивши у вступному слові до свого збірника “Галицькі приповідки і загадки”, що “приповідки показують точний образ народу – його домашнього життя...”⁵. Спробу з'ясувати національні світоглядні переконання на основі паремійного матеріалу здійснив Є. Згарський у розвідці “Народная русская философия. Составил ведля пословиц и приповедек Е. Згарский” (1873), а також П. Івашенко у праці “Религиозный культ южно-русского народа в его пословицах”. Отже, П. Чубинський, відзначаючи відображення народного світогляду у пареміях, опирався не лише на власний досвід, але й, вочевидь, на загальні досягнення українських пареміологів.

Прислів'я та приказки входили не тільки у сферу зацікавлень фольклористів, але й водночас ставали предметом досліджень мовознавців, діалектологів, істориків, культурологів. Ці стійкі лаконічні словесні формули заховали в собі чимало цінної наукової інформації. Низку важливих наукових потенцій паремійного матеріалу виокремив П. Чубинський. Окреслюючи сферу використання свого збірника, пареміолог висловив переконання, що “пропоноване зібрання прислів'їв слугуватиме матеріалом для вивчення мови, представляючи особливості фонетичні, лексичні і граматичні, які характеризують або Подільське, або Поліське, або Українське нарiччя”⁶. Водночас у статті “Значення пісень, казок і прислів'їв для криміналіста”⁷ дослідник відзначив практичну цінність жанру.

Появі збірника “Пословицы и загадки” передувала тривала підготовча робота. П. Чубинський здійснив докладний аналіз доступних йому публікацій паремійного матеріалу, прискіпливо вивчив головні методологічні принципи його упорядкування. Науковець не випадково зосередив особливу увагу на виданні М. Номиса, адже мав на меті упорядкування збірника на кшталт “Українських приказок, прислів'їв і такого іншого”. Глибше студіювання Номисової праці, очевидно, стало головною причиною відмови від попереднього задуму. По-перше, тематичний принцип більш прийнятний для збірників національного, а не регіонального типу. По-друге, розподіл зразків за темами здійснюється на основі суб'єктивних рішень упорядника, без застосування чітких наукових критеріїв. По-третє, багатозначні зразки (а таких у паремійному фонді чимало) неодноразово дублюються у збірнику. По-четверте, тематична систематизація значно ускладнює пошукову роботу. Врахувавши негативний досвід М. Номиса, П. Чубинський вдається до застосування нового виду систематизації. Обґрунтовуючи його переваги, дослідник зазначив: “...Ми розмістили прислів'я за предметами, або поняттями, що їх характеризують; тому стає зручніше користуватися ними, хоча, при цьому групуванні, яке потребувало чимало часу і праці, неминуче трапляються недоліки. Наприклад, прислів'я інколи має декілька значень, але ми, уникаючи повторень, подавали його один раз, за поняттям чи предметом, що його характеризує, або, у випадку складності підведення під те чи інше поняття, за предметом, що згадується у прислів'ї”⁸. По суті, упорядник використав оригінальний спосіб розміщення матеріалу, який займає проміжне місце між тематичною та опорно-гасловою систематизацією.

Саме у 2-й пол. XIX ст. групування прислів'їв за опорними словами поступово витісняє тематичний розподіл зразків. Апробований у 5-титомній праці К. Вандера “Sprichwörter Lexikon” (1867–1880) опорно-гасловий принцип вирізнявся низкою переваг. Він став однаково прийнятним для укладання як ґрунтовних пареміографічних видань, так і

незначних добірок прислів'їв та приказок; максимально спрощував користування збірником, відзначався більшою об'єктивністю; зводив до мінімуму кількість повторень. Центральною класифікаційною одиницею під час використання опорно-гаслової систематизації ставало стрижнєве слово, тобто лексема із найбільшим смисловим навантаженням. Оскільки П. Чубинський не завжди у розподілі матеріалу опирався на стрижнєві слова, подекуди враховуючи головню зміст паремійної одиниці (наприклад, у циклі "Біда" є тексти "То тільки цвіток, а впереді ягідки", "Було б краще, та нікуди — хоть у боки, та навприродки", в яких реєстрова лексема не тільки не є опорною, але й взагалі відсутня), то маємо підстави стверджувати, що працю "Пословицы и загадки" впорядковано шляхом поєднання опорно-гаслового та тематичного класифікаційних принципів. Все ж необхідно відзначити новаторство дослідника, який своєю працею продемонстрував справжній науковий хист, окреслив нові тенденції розвитку української пареміографії.

В Україні переваги опорно-гаслової систематизації належно оцінили лише на початку ХХ ст. І. Франко у тритомному корпусі "Галицько-руські народні приповідки" (1901–1910) здійснив розподіл прислів'їв за опорними словами, а також провів глибокий науковий аналіз головних методів класифікації, відзначивши вигідність саме опорно-гаслового.

До здобутків Чубинського-пареміографа варто віднести систематичні вказівки на місцевість запису текстів. Принцип "географічного умісцєвлення" бере початок ще з перших публікацій фольклорних матеріалів. Зокрема, у передмові до своєї праці "Малороссийские песни" (1827) М. Максимович відзначає важливість цього компонента для фольклористичних студій будь-якого гатунку. "Умісцєвлення" паремійних одиниць передбачає не тільки констатацію факту побутування певного прислів'я чи приказки у зазначеній місцевості, але й дає змогу диференціювати тексти на національні та локальні, розкриває широкі поля для наукових пошуків діалектологів чи істориків мови.

Важливою деталлю будь-якої пареміографічної студії є розуміння жанру. Історично виробилися два підходи щодо того, які різновиди малої фольклорної прози слід залучати до жанру паремій. Дослідники, що дотримуються першого, трактують жанр дуже широко, залучаючи у свої праці прислів'я, приказки, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмети, каламбури. Інші ж обмежують видовий склад жанру лише прислів'ями та приказками. П. Чубинський дотримувався вузького розуміння жанру (загадки стоять осторонь прикметного матеріалу), що стало однією з причин не надто великого обсягу збірника. Науковець не оминув увагою й інші різновиди, які, на його думку, доречніше було подати в органічній єдності із матеріалом, що розкриває ситуацію їх використання. Наприклад, прикмети дослідник помістив у циклі записів, що висвітлюють річну обрядовість українців.

Не слід забувати, що збічник П. Чубинського "Пословицы и загадки" органічно доповнює комплекс етнографічних матеріалів, що увійшли до семитомного корпусу "Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край", в якому, за словами І. Франка, відображена "жива картина життя і побуту українського люду з його звичаями, характером, світоглядом, його радістю і безмірною тугою".

¹ Чубинський П. Пословицы и загадки // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. — С.Пб., 1878. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 227.

² Франко І. Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. — Л., 1905. — Т. 16. — С. 11.

³ Чубинський П. Пословицы и загадки // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. — С.Пб., 1878. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 227.

⁴ Малороссийские пословицы и поговорки, собранные ВНС. — Харків, 1834. — С. 3.

⁵ Ількевич Г. Предисловіє // Галицькі приповідки і загадки зібрані Григорієм Ільковичем. — Л., 2003. — С. 6.

⁶ Чубинський П. Пословицы и загадки // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. — С.Пб., 1878. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 227–228.

⁷ Чубинський П. Значення пісень, казок і прислів'їв для криміналіста // Київські губернські відомості — 1861. — № 36.

⁸ Чубинський П. Пословицы и загадки // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. — С.Пб., 1878. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 228.